

ערוגות הבס"ם

ערן בן-חור

בן סורר ומורה נידון על שם סופו, מפני שמציאות חייו וה"סימפטומים" של התנהגותו מורים על עין רעה ביחס למציאות ועל תפיסת עולם דטרמיניסטית, שבהכרח תגרוור אותו לחטוא. בכך הוא בעצמו, נוטל מחייו את אפשרות התשובה, עד שהעדיפה התורה שימות זכאי בשלב זה, ולא חייב בשלב מאוחר יותר.

לאן נעלמה התשובה

עיון בפרשיית התורה העוסקת בבן סורר ומורה, מעלה שאלה נוקבת ביחס לעניין התשובה. כיצד מציגה התורה מציאות שבה, בהחקיים תנאים מסוימים, מדריכה התורה לסקול אדם על מעשה שהוא עתיד לעשות, למרות שעדיין לא עשה אותו בפועל?

תניא רבי יוסי הגלילי: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לבית הדין ליסקל? אלא הגיע תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו... ומלסטם את הבריות. אמרה תורה – ימות זכאי ואל ימות חייב. סנהדרין עב ע"א

היכן האפשרות העומדת לרשותו לחזור בתשובה עוד בטרם יבצע את אותן פעולות שליליות המקגנות בו בכוח? מדוע התורה לכאורה איננה לוקחת את האפשרות הזאת בחשבוננו של בן סורר ומורה?

אמנם חז"ל לימדונו כי יש כאן רצון להצילו קודם שיחטא – "ימות זכאי ואל ימות חייב" – אולם היא היא שאלתנו, מדוע לא נצפה עד יום מותו לקבלו בתשובה?

נראה שהתורה הגדירה בפרשיית בן סורר ומורה אדם שחוקי התשובה אינם חלים עליו, שהאפשרות שלו לשוב בתשובה אינה ריאלית. לאור הכרה זו יש להתכונן בתנאים שאותם מצריכים חז"ל בדקדקם בפשטי המקראות, בכדי להגדיר אדם כבן סורר ומורה, ובאמצעות התנאים הללו נבין כיצד התקיימותם של אותם תנאים יוצרת מצב שבו תשובה אינה אפשרית.

הקדמה – מאימתי נעשה בן סורר ומורה

כל התנאים המוזכרים בעניינו של בן סורר ומורה צריכים להתקיים בין גיל שלוש עשרה שנים לשלוש עשרה ושלושה חדשים. בכדי לבדוק את ההגיון שבקביעה זו נחלק את חיי האדם לשלוש תקופות גיל:

עד גיל שלוש עשרה – בתקופת חיים זו האדם מוגדר כילד קטן חסר דעת, לכן אין הוא מחויב בקיום תורה ומצוות, דבר המצריך הכשרה לספיגה נשמתית-פנימית של רעיונות רוחניים מופשטים. חיסרון זה הוא גם הסיבה לכך שקטן אינו מוכשר לעצב ולגבש את אישיותו. לכן התנהגותו בתקופת גיל זו אינה מהווה אינדיקציה לגבי הפוטנציאל לביצוע מעשים (אלו או אחרים) בעתיד, ואין התנהגותו כקטן אלא אוסף של פעולות מקריות ותו לא. לכן לא ניתן לקבוע בשלב זה שקטן, אף-על-פי שהוא עונה לכל הקריטריונים של בן סורר ומורה, יבצע בהכרח מעשים של בן סורר ומורה לכשיגדל.

גיל שלוש עשרה – בגיל זה מקבל האדם תוספת של קומה רוחנית חדשה, כדוגמת נשמה יתירה בשבת. אז הוא מוכשר לקבלת רעיונות רוחניים, ומפני כך הוא יכול להתחייב בעול תורה ומצוות, וכן הוא מוכשר להתחיל בכניין אישיותו. בשל כך התנהגותו בגיל זה מהווה מראה ברורה לגבי מה שהוא עתיד לפעול, ולכן מגיל זה נידון אדם כבן סורר ומורה.

גיל שלוש עשרה ושלושה חודשים – לפי קביעתם של חז"ל רק מגיל שלוש עשרה ומעלה יכולים רוב בני האדם להזריע זרע של חיים בנשותיהם. במידה והנער אכן בא על אשה מיד בהיותו בן שלוש-עשרה והיא התעברה, הרי שהעובר ניכר בבטנה של אשתו כדיוק שלושה חודשים לאחר מכן. יוצא מכאן שבגיל שלוש עשרה ושלושה חודשים בשלה אצל אדם זה ההכרה שעליו להנחיל מורשה לדור הבא, שהרי הנאות העובר לעיניים מטמיעה באופיו לראשונה את ההכרה שהוא עומד להיות אב. מתוך המפגש עם אחריות כבדה זו משלים האדם בגיל זה את חלק הארי של עיצוב אישיותו על עקרונותיה, דעותיה ועמדותיה¹. נראה שמגיל זה ואילך, מרגע שהאישיות קיבלה כבר את עיצובה הסופי, לא נתייחס אל הנער כתלוי ועומד, שנאמר עליו "ימות זכאי ואל ימות חייב", מכיוון שאדם בעל עמדה נפשית מסובבת ומתועבת כזו כבר נחשב חייב בעינינו, ולא מן הנמנע שהוא החל לפעול פעולות שליליות בהתאם להדרכת נפשו, ובמקרה כזה שוב אין אנו יכולים להצילו, על-ידי המתחן, מן החטא שבו הוא כבר נתון בפועל.

נשוב עתה לניתוחם של התנאים.

1. הרבר נכון גם אם התהליכים המשפחתיים הללו אינם מתרחשים בפועל ממש, שהרי חז"ל מצביעים על שלב התפתחותי באישיות, המתרחש אצל כל אחד בתקופת גיל זו.

הבשר והיין

אפיונו המרכזי של בן סורר ומורה הוא באכילת הבשר ובשתיית היין, ובלשונה של התורה "זולל וסוכא", כאשר חכמים לומדים² שזלילה היא דווקא אכילת בשר וסביאה היא דווקא שתיית יין, ממשליו של החכם באדם – "אל תהי בסוכאי יין בזוללי בשר למו"³. עקב התנהגות זו קובעת התורה שסופו ללסטם את הבריות. ולכאורה תמוה הדבר, שהרי אם הכעיה היא בגרגרנותו היתירה של הבן, מדוע זו חייבת לבוא לידי ביטוי דווקא בבשר ויין ולא בשאר מאכלים? תשובה לכך נקבל בזכות עיון במילות הפסוק.

זולל

המילה זולל באה מלשון זול, זילות. בן סורר ומורה מזיל את הערכים הנעלים ביותר במציאות (וק"ו את אלו הפתוחים יותר) ומזולל בהם. הבשר והיין מבטאים שני ערכים נשגבים המופיעים במציאות:

הבשר – צורת החיים הקרובה ביותר אל האדם, מה גם שקרבה זאת גדלה עוד יותר, בשל העובדה שבבשר הבא מבהמה כשרה עסקינן – "איננו שמע בקלנו – בקולנו ולא בקולו של מקום"⁴ – בשר הראוי להיות קרב בבית ה' כעין תחליף להקרבת האדם עצמו כביכול על המזבח.

היין – היין הוא המעולה שבמשקאות (לכן חז"ל ייחדו לו ברכה בפני עצמו). תכונתו הטבעית – המנוגדת לתכונת שאר המשקים – שהוא משתכח עם הזמן ואינו מתקלקל, מעניקה לו את ממד הנצח, ובוה מוסכרת השפעתו המבורכת על האדם (במידה והוא נשתה במידה הראויה – "כדת של תורה, אכילה מרובה משתיה"⁵) בכך שהוא חושף את המעמקים האלהיים הנצחיים שבאדם – "נכנס יין יצא סוד".

זלילתו של בן סורר ומורה מבטאת את היחס הנפשי השלילי שלו לערכים אלו וממילא לכלל ערכי החיים.

קניית בשר ויין בזול

עמדתו הנפשית הבעייתית, המזוללת, של בן סורר ומורה באה לידי ביטוי גם בקניית הבשר וגם באכילתו, וזאת אנו למדים מאחד התנאים להגדרתו של אדם כבן סורר ומורה, והוא – קניית הבשר והיין במחיר זול: "אינו חייב עד שיקח בשר בזול ויאכל, יין בזול וישתה"⁶. אי-הערכתו של אותו בן לערכים נשגבים

2. ע ע"א

3. משלי כג כ

4. ע ע"ב

5. מגילה יב ע"א

6. ע ע"א

אלו באה לידי ביטוי בשלב הקנייה ובשלב האכילה. את הזלזול הקיים בשלב האכילה ניתן ללמוד מדיוק לשון הגמרא "ויאכל... וישתה". לכאורה מילים אלו מיותרות, שהרי פשטי המקראות מלמדים אותנו שבאכילה ושתייה עסקינן. אלא שבכך באים תז"ל ללמדנו – מה פעולת הקנייה נעשית מתוך תנועה נפשית של זלזול, כך גם האכילה, שהיא ביטוי לתנועות נפשיות פנימיות יותר – של הטמעת הערכים שבהם מאמין האדם אל תוך קרביו עד כדי יצירת הזדהות מוחלטת עימם (כאוכל הזה שהופך להיות חלק ממשי ממרכיבי הגוף השונים), מתוך זלזול.

שומע בקולו של מקום

"איננו שומע בקולנו" – בקולנו ולא בקולו של מקום – באופן פשוט בן סורר ומורה אינו עובר על מצוות ה', לפחות לא על כאלו הקשורות להפיכתו לבן סורר ומורה. אם כך נשאלת השאלה, מהי בדיוק הבעיה עם התנהגותו של הלה, שלכאורה אינה פוגעת בקודים המוסריים שאותם מגדירה התורה? אלא שדווקא התנהלות זו היא הביטוי לכך שתכונתו לזלזל במציאות נוקבת עד עומק מציאות הרע האפשרי. אין הוא פועל רע באופן הפשוט על-ידי עבירה על דברי ה', אלא שגם במקום שבו לא הוגבל שטף החיים באיסורים, ושם יש מקום לגלות בעיקר את הדרכת 'עשה טוב' בעולם, גם שם הוא מביט בעין רעה במציאות, ופועל רע על-ידי כך.

העולם כחטיבה אחת של רע

היוצא מכל התנאים שהובאו לעיל הוא שהבן הסורר והמורה מזהה גם בטוב את הרע. הערכים המרוממים ביותר, וקל וחומר אלו שפחות, שווים בעיניו כקליפת השום, המציאות הלגיטימית של החיים, שבה דבר ה' אינו אוטר דבר אלא משפיע בה את טובו, גם היא מוזלת על ידו, ונושאת בקרבה, בעיניו, אפשרות של רוע וניכור. כלומר, הופעת הטוב בעולם אינה חלק מראייתו של הבן את המציאות, העולם נתפס בעיניו כהופעה תטיבית של רע.

בורא רע

מתוך כך נוצרת אצל בן סורר ומורה תפיסה כזו של המציאות, על-פיה כביכול ה' בעצמו הוא ח"ו רע ומנהל את העולם באופן שירע לו.
עניין זה מוסבר בשני תנאים הנצרכים כדיני בן סורר ומורה:

1. הכסף לקניית הבשר יהיה גנוב מאביו – לענייננו אביו הוא משל לאביו שבשמים.
2. אכילת הבשר תהא כאשר הוא "בשיל ולא בשיל" – כדרכם של גנבים האוכלים בזריזות שמא ייתפסו ולכן הם מבשלים אך מעט את מאכלם ותו לא.

מכל הנ"ל עולה שהבן רואה את מציאות חייו כהליך הישרדות, כאשר המאבק העיקרי שמנהל הבן הסורר והמורה כדי לשרוד, הוא עם יוצר המציאות. כדי להתקיים עליו לגנוב את מאכלו מיוצרו, מגמת ה' בעיניו אינה להשביע לכל חי רצון, אלא להחריב את עולמו ולהתעמר בכריותיו, ולכן כדי לשרוד יש לגנוב את צרכי קיומו, שאלמלא יעשה כן לא יינתנו הללו מרצונו הטוב של אדון העולמים. לכן גם יש לאוכלם מהר – "בשיל ולא בשיל", טרם תבוא מציאות אכזרית כזו או אחרת, שתמנע ממנו את לחם קיומו, ותרצה (לשיטתו) לככות את גחלת חייו.

סוכא

סוכא מלשון סוכ. בן סורר ומורה כבול בתוך תפיסת עולמו, סוכב שוב ושוב בתוך דעותיו, בתוך אמונותיו ההרסניות ללא יכולת לפרוץ את המעגל שבו הוא נתון. היין שבעטיו מוגדר אדם כבן סורר ומורה צריך להיות כזה המשכר? (ובלשון חז"ל כזה הממשיך), וכאמור דווקא היין הוא המהווה כאמור את הביטוי לאותה מעגליות כובלת שבה נתון הבן.

לסיכום – אם אין מוב אין לאן לשוב

לאור כל זאת ניתן להבין מדוע אפשרות התשובה אצל בן סורר ומורה אינה קיימת. על מנת לשוב בתשובה צריכה להיות אמונה באפשרות חלופית למצב הבעייתי הקיים. לכן סורר ומורה, בשל היותו זולל, אין אפשרות כזאת. הוא תופס את המציאות כמצב אחרותי של רע, וכך גם נתפס בעיניו יוצר המציאות. אין בעולמו ולו שביב של מה שמוגדר כטוב במציאות, וממילא – אפשרות לחיות על-פי עקרונות אחרים בעולם אינה קיימת. לכן תשובה, שהיא כאמור התנתקות מחיים על-פי תפיסה מסוימת שלילית והתחברות לחיים המנוהלים מתוך הסתכלות חיובית, אינה אפשרית בנדרן דידן. זאת ועוד, מאחר שבן סורר ומורה סוכא – כבול בתוך תפיסת עולמו – הרי שלא קיימת אפשרות שהלה ישנה אי פעם את תפיסת עולמו. על כן לא נותרת ברירה, ולטובתו של הבן עדיף שימות זכאי, ולא יסתאב בחטא המייסר, דבר שאצלו הוא מוכרח כאמור, שהרי זכותה של הכחירה החופשית הקיימת אצל כל אחד מעם ישראל לא קיימת אצלו (בעיניו, כמוכן, בשל תפיסת המציאות שלו).

ראייה אחידה נרכשת גם בשל חינוכם של ההורים

רבי יהודה אומר: אם לא היתה אמו שווה לאביו בקול ובמראה ובקומה אינו נעשה בן סורר ומורה.
עא ע"א

בבית שכזה שבו לא קיים הבדל בין האם לבין האב, לא בחיצוניות – מראה וקומה, ולא בפנימיות – קול, מתחנך הילד על ברכי תפיסה אחידה של המציאות.

תפיסה זו יכולה להיות מגוונת לטובה, ואז ניתן לנסוק למעלות רוחניות רמות ביותר, להתעלות מעל דמיונות הרע המופיע במציאות, ולסקור את הכל מנקודת מבט אלהית שבה מתגלה הטוב האחדותי המקיף את כל הופעות החיים. כאשר תכונה זו מגוונת לרעה, היא כאמור סוקרת את המציאות כולה כמקשה של רע שאין בלתו, המופיע בעולם.⁸

דרוש וקבל שכר

אמנם בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות⁹, כמו שמורים לנו חז"ל ברוח קודשם, אך ישנם עניינים רבים, המופיעים בפרשייה זו של התורה, שאותם ניתן ליישם הלכה למעשה בתחומים שונים ומגוונים בחיינו¹⁰. כך לדוגמה:

- אבחון תקופת עיצוב אישיות המתבגר ושימוש בידע זה לצרכים חינוכיים – סוגיה זו מצביעה על תקופת זמן מצומצמת שבה מעצב המתבגר את חלק הארי של אישיותו. גם אם נשתנו בעניין זה הטבעים, הרי ודאי שדיני תורה הנצחיים מורים גם על ממד נשמתי נצחי, ומצד שני, ביחס לטבע הנפשי התחתון יותר – יש לאבחן את תקופת הזמן של עיצוב האישיות, וכחודים וכמחנכים יש לשים דגש מיוחד על שלב התפתחותי משמעותי זה.
- השפעת ההורים על חינוך ילדיהם – סוגיה זו מציגה את השפעתם האדירה של הורים על עיצוב עולמם של צאצאיהם, לא רק בערכים החינוכיים שאותם הם מנחילים לדור הבא, אלא יותר בשל מה שהם בעצמם כמודל הזדהות לילד. כאן ישנו דגש מיוחד על מערכת היחסים שבין בני הזוג, כוו היוצרת את ההשפעה החינוכית היותר משמעותית על התפתחותו האישיותית של ילדם. מודעות לכך מצידם של ההורים יכולה להוות זרז לבניית אישיות וזוגיות טובים יותר, גם למען הדורות הבאים. מודעות לכך בקרב מטפלים פסיכולוגים יכולה לעזור בכדי להגיע לדיאגנוזות מדויקות יותר של מטופלים.

8. אבשלום בנו של דוד, שביקש לגזול ממנו את המלוכה, היה האדם הקרוב ביותר להגדרת בן סורר ומורה, גם בשל מעשיו וגם בשל היותו בנה של אשת יפת תואר – ראה סמיכות הפרשיות בפרשת כיתצא ודרשת חז"ל על כך. בנפילתו הגיע עד לשערי גיהנום התחתונים, ורק על-ידי דוד עלה משם על-ידי שמונה זעקות 'בני'. אך ייתכן שהמעלה הטמונה בו הייתה גבוהה אפילו משלמה, בנו של דוד אשר היה למלך בפועל, דבר שאולי רמזו בשמו אבשלום, כלומר גדול יותר משלמה, ואם שלמה כמעט והשלים את מהלך הגאולה, אבשלום – אם היה מנווט את כוונותיו כראוי, היה מסוגל להשלים אותו לגמרי. ואכמ"ל.
9. דעת חכמים בסנהדרין עא ע"א, שלא כר' יונתן.
10. ושם זו כוונת חז"ל באמרם שכל פרשתו היא 'דרוש וקבל שכר' (שם). הלכה המופק הוא בעצמו השכר.

בן סורר ומורה שנמצא בכל אחד מאיתנו – מעבר לסוגיות החינוכיות-פסיכולוגיות הגנוזות בפרשיית התורה הזו, ישנה כאן סוגיה אמונית המפגישה אותנו עם 'בן סורר ומורה' המקנן בנפשו של כל אחד מאיתנו, שהרי לכולנו, כך נראה, קיים מקום בנפש הצובע את המציאות כולה בצבעים קודרים, שלא נותן תקווה לאפשרות אמיתית של הופעת טוב. אולי התרופה לחולי זה היא תיקון אותו הכשל הסורר והמורה. במקום לזלזל בערכי המציאות ולנהות אחר ריקון התכנים הפוסט-מודרניסטי יש להתיות כל ערך למגדול ועד קטן. במקום לסקור את המציאות בסקירה אחידה ושטחית יש לחשוף את העושר והמורכבות שבחיים¹¹, ובכך לגלות אור א-להים חיים קִזָּה שיסלק את כל המאפלים הסוררים והמורים מעל מציאות חיינו, אכי"ר.

11. ראה מאמרו של מרן הרב זצ"ל "צימאון לאל חי", בספר אורות.